

LUXNÉ PREHODA ANNA

„MEGOLDÓDOTT, MEGOLDOTTUK, MEGOLDOTTÁK.” A 2010-ES VÖRÖSISZAP-KATASZTRÓFA UTÁNI HELYKERESÉS EGY ÉLETTÖRTÉNET ALAPJÁN*

Összefoglalás. Tanulmányomban a 2010. október 4-i vörösiszap-katasztrófával foglalkozom. A vörösiszap-katasztrófában három településen – Devecserben, Kolontáron és Somlóvásárhelyen – több mint 360 család szenvedte el a legsúlyosabb károkat: az iszapömlés során elveszítették otthonukat, vagy súlyos anyagi, illetve egészségügyi károkat szenvedtek. Fontos tisztázni viszont, hogy a települések teljes közösségét érintette valamilyen módon az iszapkatasztrófa. Ebből következik az a vizsgálati kérdés: kiket kell károsultnak nevezni egy ilyen esemény után? A katasztrófa kapcsán egy olyan személlyel felvett interjú elemzésén keresztül keresem a választ erre a kérdésre, aki nem tartozik a legsúlyosabban érintett károsulti körbe. Az elemzett élettörténeti interjú a katasztrófa után másfél hónappal készült, s az elemzés annak megértésére tesz kísérletet, hogy milyen helykeresési és szereptisztázási dilemmát okozott a katasztrófa egy nem súlyos és közvetlen károkat elszenvedő, de Devecserben élő ember életében. Az esettanulmány rámutat egy lehetséges útra, amin keresztül megérthetők azok a dilemmák, személyes és társadalmi konfliktusok, amelyek az ilyen helyzetű lakosokra is kiszélesítik a károsultak körének határát. Az írás célja tehát a károsult lét fogalmi megragadása és tisztázása a szociológia egy kvalitatív vizsgálati módszerével, az élettörténeti elemzéssel.

Kulcsszavak: vörösiszap-katasztrófa, szereptisztázás, élettörténet, egyéni és kollektív trauma.

Abstract. In my paper I am dealing with the topic of the red sludge disaster on 4 October 2010. In the disaster there were more than 360 families involved – at Devecser, Kolontár and Somlóvásárhely –, who had to go through the hardest afflictions: during the sludge they have lost their homes, or suffered serious substantive or rather sanitary injuries. It is important to clarify, that the whole community was affected by the catastrophe somehow. It follows the research question, that who have to be named as aggrieved after such disaster? In this case I am analyzing a life story interview by a person who is not a member of the most seriously aggrieved group. The analyzed interview was taken one and a half month after the disaster. The analysis is an attempt to understand, what kind of role-hunting and role-clarifying dilemmas were generated by the catastrophe, in a man's life from Devecser, who hasn't suffered too heavy and direct damages. The casework points at a possible path, through which the dilemmas, personal and social conflicts are comprehensible. These conflicts are expanding the limits of the aggrieved group for people like him. The purpose of this paper is to grab and clarify the notion of being aggrieved, with this qualitative social method.

Keywords: red sludge disaster, role-clarifying, life story, individual and collective trauma.

* Témavezető: Bögre Zsuzsanna.

Bevezetés

Tanulmányom alapjául a 2010. október 4-én, Veszprém megyében bekövetkezett *vörösizsap-katasztrófát* vizsgáló kutatásom anyaga szolgál. Az említett nap volt az, amikor a Magyar Alumínium Zrt. ajkai zagytározójának egyik kazettája kiszakadt, és nagyjából egymillió köbméter maró hatású és magas nehézfém-tartalmú vörösizsap öntött el három környező települést. Az első település, amelyet elérte, Kolontár volt, ahol 51 ház vált lakhatatlanná. A legnagyobb lélekszámú érintett település Devecser volt, ahol 275 ingatlan sérült meg. Végül, Somlóvásárhelyre már kisebb hullámban vezette a Torna-patak a vörösizsapot, így ott 39 házat rongált meg. A katasztrófa sok emberi áldozattal járt. Tíz halottja volt az eseménynek, 304 személyt láttak el a helyszínen, és 123 fő kórházba került. A téma különösen érdekes voltát egyrészt az adja, hogy Magyarországon igen ritkán történik olyan horderejű katasztrófa, mint ez, másrészt az esemény nemcsak a közvetlenül károsult személyeket, hanem a települések teljes lakosságát megrázta, traumatizálta valamilyen mértékben. A közel egy éven át tartó helyreállító munkálatok, a kártalanítási eljárások és a felelősök keresése a katasztrófa hosszabb távú következményeiként nehezítik a helyi közösség helyreállítását.

A vörösizsap-katasztrófa megjelenése a szakirodalomban

A katasztrófa, annak bekövetkezésétől egészen napjainkig, nagy médiavisszhangot váltott ki, azonban a szociológiai szakirodalomban egyelőre nem kapott még nagy hangsúlyt az esemény vizsgálata. Saját kutatásomon kívül mindössze egy jelentősebb szociológiai felmérés zajlott e témában (Bartal 2013), melynek célkitűzése egy komplex társadalmi hatásvizsgálat elvégzése volt, mégis elsősorban a katasztrófát követő, segítő tevékenység civil, illetve szervezett formáira összpontosított. Az egyéb tudományterületek közül főként a környezettudományok foglalkoztak az esettel (Kovács 2010, Sallai 2013, Farkas–Nagy–Dudás 2013), illetve a jogi és politikai vonatkozásokról olvashatunk (Bakondi–Kossa–Papp 2011, Vasali 2011, Nagy 2011, Perge 2012, Sándor 2014).

Elemzésem alapja a 2010. októberi vörösizsap-katasztrófa utáni *kvalitatív, élettörténeti interjúkkal* végzett kutatásom (Bögre 2003, 2007a, 2007b, 2010). A vizsgálat első hullámában – 2010. november 12–27. között – elsősorban olyan személyeket kerestem meg, akik súlyos anyagi, több esetben komoly egészségügyi károkat is szenvedtek az izsapömlés során, tehát a katasztrófa *közvetlen károsultjainak* mondhatók. Ez egy elsődleges, feltáró jellegű kutatásnak tekinthető, amely során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miként jelenik meg a katasztrófa emlékezete a megkérdezettek élettörténeti narratíváiban. Kíváncsi voltam arra, hogy alig egy hónappal az eset után melyek azok az élettörténeti epizódok, amik helyet kapnak az elbeszélésekben a katasztrófa-visszaemlékezéseken kívül, hogy mennyire jelenik meg sorseseményként¹ egy ilyen volumenű tragédia (Tengelyi 1998: 42–43, Pataki 2001: 368–369), hogy milyen feldolgozási, megküzdési módokat választanak a károsult személyek. Ekkor tizennégy interjút készítettem.

¹ A sorseseményt Tengelyi László így értelmezi: „...»sorsesemény« elnevezéssel illeti azokat az élettörténeti fordulópontokat, amikor az egyén identitása új »értelemképző« eseményekkel kényszerül szembesülni. A »sorsesemény« fogalma közel áll ahhoz, amit a pszichológiában jelentős életeseeménynek nevezünk, sőt, valójában e két fogalom tartalma azonosnak tekinthető.”

A második interjúzási szakaszra 2013. augusztus 22–27. között került sor, amikor újabb kilenc élettörténetet vettem fel. Ekkor több korábbi interjúalanyomat is megkerestem, illetve újabb közvetlenül károsult személyeket is. Három évvel a katasztrófa után ismét az előbbi kérdésekre kerestem a választ, azzal a céllal, hogy a két időszak eredményeit összevetve kirajzolódhasson a traumatikus esemény élettörténetbe épülésének természete, hosszú távú hatásai. A munkám során nem teljesen narratív módon készítettem az interjúkat (Kovács–Vajda 2007, Vajda 2012). Mindkét kérdezőnél három fontos kérdést tettem fel az alanyoknak: először, hogy meséljenek a katasztrófa előtti életükről, majd beszéljenek a katasztrófáról, s végül a jövőre vonatkozó terveikről. Ezeken kívül, ahol szükséges volt a megértés miatt, feltettem továbbblendítő, adott témát elmélyítő vagy pontosító kérdéseket. Azt feltételeztem, hogy ennyire hamar a katasztrófa után a teljesen narratív interjú esetében nehezen kerülnének elő más életesemények az iszapömlésen kívül (Erős–Ehmann 2007). Ezzel az interjúvázlattal tehát az volt az egyik célom, hogy valóban élettörténeti keretbe helyeződjön a katasztrófa története, s megfigyelhessem, hogy milyen típusú emlékek elég jelentősek ahhoz, hogy helyet kapjanak az elbeszélésben az iszapömlés hatalmas horderejű epizódján kívül. A másik célom az volt, hogy megfigyeljem: a kérdéseim hatására hol húzzák meg az elbeszélők az életükben a múlt-jelen-jövő szakaszainak határait.

Mindkét interjúkészítési fázisban volt egy-egy olyan személy, akik otthonának épségét nem érintette az iszapömlés, ezért őket *közvetetten károsultnak* tekinthetjük. A velük készített interjúk azért voltak fontosak, mert segítettek feltárni azokat a sajátosságait az esetnek, amelyekre már utaltam, miszerint nem könnyű meghúzni egy vonalat, aminek mentén meghatározhatjuk, hogy ki tekinthető a katasztrófa áldozatának, s ki nem. Jelen elemzésen keresztül azt szeretném feltárni egy közvetetten károsult személy 2010-ben felvett elbeszélésének elemzésével, hogy mik lehetnek azok a dilemmák, szereptisztázási nehézségek, amelyekkel elhelyezi magát a helyi közösség egy tagja a katasztrófa utáni helyzetben.

A katasztrófák vizsgálati lehetőségei

Magyarországon a katasztrófák társadalmi hatásainak vizsgálatára elsősorban az árvizekkel foglalkozó társadalomtudományi kutatások adtak eddig lehetőséget (Rozgonyi et al. 2000), illetve az átfogóbb elméletek megalkotását célzó, katasztrófapszichológiai elemzések (Zellei 1995, 1997). A külföldi – elsősorban amerikai – szakirodalomban viszont jelentős szerepük van a katasztrófaszociológiai elemzéseknek (Rodríguez–Quarantelli–Dynes 2007). Külön ki kell emelni Kai T. Erikson kutatását, aki egy, a vörösiszap-katasztrófához nagyon hasonló hatású bányászserencsétlenség társadalmi hatásait elemzi (Erikson 1976). E mű megállapításai fontos kiindulópontként szolgáltak számomra a magyarországi iszapkatasztrófa megértéséhez. Erikson könyvében is felmerül az a kérdés, hogy egy ilyen katasztrófa szemtanúi mennyire sorolhatók a tényleges károsultak csoportjába. Erikson azt a választ adja: ha valaki szemtanúja egy ilyen súlyos szörnyűségnek, amely a lakóhelyi közösségét érinti, már a kollektív trauma részesévé válik, mivel szerinte azt a korábbi közösségiség felbomlása okozza.

Már itt felmerül az az alapvető kérdés, hogy mit nevezhetünk egyáltalán katasztrófának? Katasztrófa-ként érheti egy-egy embert, ha személyes életében történik egy olyan váratlanul bekövetkező, nagy hatású esemény, mint egy lakástűz, gázrobbanás vagy más hasonló eset, amelyben minden egzisztenciális alapja meginoghat. Találkozunk viszont olyan katasztrófákkal is, mint ebben az esetben, amelyek nagyobb embercsoportokat, egész

településeket vagy közösségeket érintenek hasonlóan súlyosan, mint az egyéni élet katasztrófái. Az utóbbi események kapcsán nagyon sok érdekes kérdés felmerülhet az egyén feletti szinten is, például hogy a közösség hogyan fog tudni „regenerálódni”, újraépülni, működhet-e egyáltalán újra közösségként? Ezek a kérdések is érdekesek, de legalább ennyire súlyos kérdés mindig, hogy az egyes ember, az egyén miként küzd meg egy katasztrófa hatásaival. Ezt a kérdést természetesen mindkét típus esetében feltehetjük.

Itt következik azonban egy újabb probléma. Kiket kell megkérdezni? Erre a kérdésre korántsem olyan könnyű választ adni, mint gondolnánk. Csak azt az idős nénit kérdezzük meg, aki nyitva felejtette a tűzhelyen a gázt, s ami miatt kigyulladt és kiégett az egész háza, vagy meg kell kérdezni a szomszédban lakó fiatal párt is, akiknek az asztmás gyereke rohamot kapott az erős füsttől? Csak azokat kell megkérdeznünk, akik még a hitelt fizetik az új tévéjükre, amit elvitt a vörösiszap, vagy azt is, aki a város másik szélén él, és pont egy hónapja kezdte el árusítani a házát, aminek az értéke ezután a töredékére csökkent? *Ki a károsult?* Hol van a határa annak, hogy valaki úgy él meg egy katasztrófát, mint kívülálló, vagy mint annak részese, mint elszenvedője, mint *károsult*? Lehet, hogy ő maga is ment, de közben úgy éli meg, hogy ő szorul megmentésre?

Az utóbbi kérdésekre egyáltalán nem könnyű objektív választ adni, talán nem is kell. Talán érdekesebb az egyén helykeresési dilemmáját megfigyelni. Álljon itt egy olyan témaorientált mélyinterjú elemzése, ami Kálmántól, egy devecseri lakostól származik.² Kálmán történetében végig ott lappang a „hol állok én?”, a „mi az én szerepem?”, a „melyik oldalhoz tartozom?” kérdésekre való válaszkeresés.

Kálmán biográfiája³

Kálmán 1961-ben született, Devecserben. Gyermekként ott nőtt fel, szüleivel és húgával élt. Az általános iskolát is ezen a településen végezte. Ezt követően Székesfehérvárra járt szakközépiskolába, ahol szobafestő-mázolóknak tanult. A középiskolás évei alatt végig otthon lakott. Amikor befejezte a szakközépiskolát, besorozták a katonasághoz, s ő pont Székesfehérvárra került, így továbbra is szülővárosa szomszédságában maradt, nem került el messzire hazulról.

² Az interjút 2010. november 26-án készítettem a megkérdezett devecseri otthonában. A történet fordulatai valóságosak, de a közölt adatok anonimizáltam. A személyek nevét és az életrajzi adatokat olyan mértékben megváltoztattam, hogy az interjúban szereplő személyek ne legyenek felismerhetőek, de az interjú értelme se változzon meg. Az elemzés során az idézett interjúrészletek nyelvezetét nem változtattam meg, hanem az elbeszélő stílusához, szóhasználatához a lehető legmagasabb – az anonimitást nem veszélyeztető – szinten ragaszkodtam. Ahol esetleg nyelvtani hiba fordul elő, azt sem változtattam meg, mivel ez utalhat az elbeszélő szociokulturális sajátosságaira, az általa beszélt élőnyelv jellegzetességeire, ami olykor a szöveg teljesebb megértéséhez vezet.

³ Az interjú elemzése során nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az interjúszituációban az elbeszélőre hatással vannak az aktuális körülmények, így az interjú készítőjének személye is. Az interjú helyzet tehát hatással van a szöveg felépítésére is. Feltételezhetjük, hogy Kálmán életrajzi adatai közül, illetve a katasztrófában való szerepvállalása esetében is azok az epizódok kerülnek előtérbe, az elbeszélő azokat hangsúlyozza, melyekkel megítélése szerint a kérdezőben – a fiatal nőben – jó benyomást kelt. Ez annak értelmében mindenkire jellemző, miszerint élettörténeti elbeszélésünket úgy konstruáljuk meg, hogy azzal egy pozitív képet mutassunk magunkról, hiszen azt mint az identitásunk megfogalmazásának keretét tekinthetjük.

Mikor Kálmán leszerelt, a szakmájában helyezkedett el, szobafestő lett. A katonai szolgálatot házasságkötés követte, s feleségével Devecserben alapítottak családot. A friss házaspár a férj szülői házába költözött. A házasságkötés után viszont szükség volt arra, hogy átépítsék a házat, ami anyagilag nagy terhet rótt rájuk.

Kálmán öt évig dolgozott szobafestőként, majd új szakma után nézett. Ekkor, 1987-ben, jelentős szakmai fordulat történt az életében: rendőrként helyezkedett el. Amikor Kálmán felhagyott korábbi szakmájával, az új munkakör anyagi emelkedést, több szabadidőt és folyamatos előrelépési, munkájában való fejlődési lehetőséget nyújtott számára. A rendőri állás még egy fontos velejárájaként említendő, hogy Kálmán társadalmi megítélése határozottan megváltozott amiatt. A rendőri munka nem csak a szakmaváltáskor járt sok tanulással. Az első tíz évben Kálmán folyamatosan különféle tanfolyamokon vett részt, melyekkel a szakmai ranglétrán állandóan felfelé haladhatott. Először őrmester volt, majd zászlós, aztán a közlekedésrendészet területén dolgozott, majd lovas rendőr, utána bűnügyi nyomozó lett. Végül főhadnagyként dolgozott több mint tíz évig.

Ugyanabban az évben, amikor elkezdett a rendőrségnél dolgozni, 1987-ben megszületett Kálmánék első gyermeke, egy fiú, majd rá két évre, 1989-ben világra jött második fiuk is, s egy év múlva, 1990-ben született meg legkisebb gyermeke, egy lány.

Rendőri állásából 22 év után, 2009-ben ment nyugdíjba. Fél évvel később belépett a polgárőrséghez. A csoportban nála jóval fiatalabb, 30–35 éves társaival együtt nagyjából húszan vannak, de egy-egy járőrözés során három-öt ember szokott együtt dolgozni.

Kálmán továbbra is Devecserben élt feleségével. Gyerekei viszont már csak ritkábban látogattak haza, mivel Szegeden, Miskolcon, illetve Egerben tanultak.

2010. október 4-én, hétfőn Kálmán is személyesen átélte a vörösiszap-katasztrófát, amelyben a polgárőrséggel együtt az első naptól kezdve aktívan részt vett. A katasztrófában sógora kapcsán is érintett volt, mivel ő megsérült az iszapömlés során, illetve a háza is súlyosan károsodott. Mivel Kálmán háza a település egy magasabb pontján fekszik, azt nem érte el az iszap.

Október 4-én, az első riasztás után Kolontárra ment három társával, ahol egy mezőről kimentettek az iszapból egy embert. Az eseményt követően az első nap a házak átvizsgálásában vett részt, majd másnapról a tárgyak mentesítésében, állattetemek felkutatásában tevékenykedett. Október 5-én kétszer is le kellett állniuk a munkával, mert az újabb gátszakadásról szóló álhírek jutottak el Devecserbe. A katasztrófa utáni első héten folyamatosan az iszap konténerekbe lapátolásában vett részt Kálmán. Október 6-án, szerda éjjel telefonon értesült arról, hogy kitelepítések lesznek a településen, de ez végül nem valósult meg, csak Kolontáron. A katasztrófát követő második héten is részt vett az addigiakhoz hasonló mentési munkálatokban. A harmadik hét végéig nem engedte, hogy a gyerekei hazajöjjenek. A katasztrófa sújtotta területeken végzett folyamatos önkéntes munka október 22-én ért véget számára, amikor egy vaskampó megsértette a lábszárát. Azóta szombaton és vasárnap vesz részt a polgárőrséggel a kastélykert fáinak mosásában.

Kálmán a katasztrófa óta is a szülői házban él feleségével, mivel a vörösiszapömlésben az nem sérült meg, így továbbra sem kellett elköltöznie onnan.

Elemzési kérdések

Kálmánnal azért került sor az interjúkészítésre, mert sógorával – mint károsult személlyel – korábban már készítettem interjút, s felmerült Kálmán neve az iszapömlésben való szerepvállalása miatt. Hamar világossá vált, hogy érdemes lenne olyan emberrel is élettörténeti interjút készíteni, aki nem az általam addig definiált módon tartozik a károsultak körébe.⁴ Milyen kérdéseket vethet fel ez az élettörténet?

Kálmánt először arra kértem, hogy meséljen életének a katasztrófa előtti időszakáról, majd a katasztrófáról, végül a jövőre vonatkozó elképzeléseiről kérdeztem. Az interjúalany az iszapömlés előtti életszakaszáról igen adatszerűen, csak a legjelentősebb fordulópontjairól beszélt, de az kiderült belőle, hogy viszonylag kiegyensúlyozottnak mondható életpályát futott be. Ez alatt azt értem, hogy nem történtek benne különösebben nagy élettörténeti fordulópontok, sorsesemények. A házasságkötés időpontját ugyan nem említette, de nagyjából harminc éve él együtt feleségével, majd gyermekeivel. A lakóhelyi környezet is változatlan volt egész életében. Az egyetlen nagyobb változás talán a „sikertörténetként” megjelenő szakmaváltás. Egy olyan vezérmotívum van, ami az interjú egészén, explicit módon kimondva végighúzódik: a rendőri hivatás. Ehhez kapcsolódóan Kálmán új tapasztalatként számol be a társadalmi megbecsüléséről, a szakmai elismerésekről és a feladatok izgalmairól. Ezekről így hallunk:

„Én nagyon szerettem rendőr lenni. Izgalmas volt. Mindig fiatalokkal lenni. Mindig cserélődött a társaság. Nagyon sok jó barátom volt, jó kollégám. Én úgy érzem, hogy egyik jó döntésem volt az életemben, hogy odamentem. Aki nem rendőr, mindig konkrét esetekre gondol, de hát olyan sok van. Meg elmesélve nehéz visszaadni azokat a körülményeket, amikor történt, ahogyan történt velünk.”

„Ha az ember elmondta, hogy rendőr, akkor az ember mindig egy pozitív visszajelzést kapott az emberektől. Ez biztos, hogy sokat segített, hogy jól érezzem magam a bőrömben.”

Kálmán korábbi szakmájából adódóan naponta találkozott váratlan, veszélyes helyzetekkel. Ezeket leszámítva viszont a korábbi életszakaszt nagyobb „viharoktól” mentesnek látjuk. Ebbe az élettörténetbe szőtt bele a katasztrófa eseménye. Vajon miként kapcsolódik az addigi élettörténethez a katasztrófa elmesélése? Milyen szálakat vesz fel Kálmán, amelyek segítségével múltjához kapcsolja azt? Az, hogy a munkája során sokszor találkozott az emberek kiszolgáltatottságával, a megalázottsággal, a veszéllyel, segít-e neki abban, hogy ne rázza meg annyira a katasztrófa? Ha a „látvány” feldolgozásában segít is, de vajon van-e olyan szférája az eseménynek, ami így is megterheli?

Kálmán – az iszapömlést követő hetekre nézve részletezően összefoglalt – biográfiáját áttekintve azt látjuk, hogy az október eleji vörösiszap-katasztrófában nagyon kitartóan s testi integritását nem kímélve helytállt. A biográfiában is szerepelnek azok a momentumok, amelyek miatt Kálmán szerepe többszörösen is érdekes

⁴ Kutatásom kezdetén meghatároztam, hogy azt tekintem a vörösiszap-katasztrófa károsultjának, akinek súlyos anyagi és/vagy egészségügyi kára keletkezett az iszapömlés során. Ezt a definiálást differenciálja a már bevezetett megkülönböztetése a közvetlenül és közvetetten károsult fogalmaknak.

a téma kapcsán. A sógora is a településen lakik, ráadásul annak a mélyebben fekvő részén. Emiatt ő az egyike volt annak a több mint kétszáz háztulajdonosnak, akiknek az ingatlanja annyira súlyosan károsodott, hogy azt később bontásra is ítélték. Ráadásul a sógor, illetve Kálmán két unokahúga fizikailag is súlyosan megsérültek, a lúgos anyag megégette a lábukat. Kálmán elmondja, hogy ez érzelmileg is mélyen érintette őt, de erről nem beszél sokat, inkább a további feladatairól mesél. A másik tényező, amivel Kálmán a katasztrófához csatlakozik az, hogy majdnem három héten keresztül, mindössze egy-két nap pihenőt iktatva közbe, komoly s nem veszélytelen mentési és kártalanítási munkálatokat végzett Devecserben, önkéntes alapon. A feladat veszélyessége „be is igazolódott”, mivel Kálmán lába a harmadik hét péntekjén annyira megsérült, hogy abba kellett hagynia a helyreállító munkákat. Kálmán elbeszéléséből kiderül, hogy érzelmileg, pszichésen és fizikailag is erőteljesen megviselte ez a néhány hét. Az interjúban nagyjából tíz perc után derül ki, hogy a sógora is az iszapömlés károsultja lett, de erről valamiért sem az interjúban ebben a részében, sem később nem beszél túl sokat. Vajon miért nem folytatja Kálmán hosszabban az erről szóló történetet? Mi okozhatja azt, hogy „fontosabbnak érzi”, hogy a többi mentési munka részleteiről számoljon be igen részletesen, ahelyett hogy – az interjúkészítés időpontjában még igen rossz állapotban lévő – sógoráról és családtagjairól beszéljen? Talán úgy érzi Kálmán, hogy az általános értelemben vett „károsultakról” már túl sok szó esett, most a saját mentésben szerzett „érdemeiről” és személyes rossz helyzetéről kellene beszélni? Esetleg úgy érzi, hogy ő is van annyira károsult, mint a sógora?

Szó volt már arról, hogy Kálmán nagyon sokat beszél a rendőri hivatásról. A mentési munkákba is mint „rendőr” – igaz, már az önkéntesség altruista „érdemeivel” is kiegészülve, vagyis polgárőrként – kapcsolódott be. A katasztrófa témája is e keretek között jelenik meg az elbeszélésben, mivel az első emléke az október 4-i eseményről az, hogy polgárőrként jelzést kapott: vegyen részt a személyek mentésében a Kolontár melletti földeken. Több helyen állítja szembe az interjúban az önkéntesek közel sem hibátlan, de kitartó munkájának becslendő voltát a szervezett alakulatok silány színvonalú kötelességteljesítésével. Ez utóbbi alatt Kálmán elsősorban a honvédséget és a tűzoltókat érti, a rendőrök munkáját nem kritizálja élesen. Az interjúkészítés során, időben előrehaladva egyre erőteljesebben kritizálja a szervezetlen mentési munkákat. Sokszor beszél úgy a mentés folyamatáról, szerveződéséről, mintha forradalmi állapotokat ismertetne. Az alábbi részben is egy erre emlékeztető motívum hallható ki: *„Hozzánk csapódott egy munkagépes, és az velünk dolgozott végül is 2 héten keresztül.”* Az interjú második felében odáig csúcsosodik ez, hogy ki is mondja az elbeszélő: *„De most van háború.”* Később pedig: *„Én mondtam, hogy háború van, akkor most viselkedjünk háborús körülményekhez méltóan.”*

Vajon Kálmán számára kik között zajlik a háború? Ez a természet és ember harca? Esetleg a szervezett egységek és az önkéntesek közötti harc? Vagy Kálmánban dül a háború, mivel nem tudja saját szerepét definiálni a két tábor között, hiszen profibb, mint az önkéntesek, de már nem tartozhat a szervezett alakulatokhoz sem?

A szöveg jelentős részét teszi ki az, ahol Kálmán javaslatokkal él arra vonatkozóan, hogy mit kellett volna tenni, hogyan kellett volna megszervezni a mentési folyamatokat. Vajon milyen keretek között gondolkozik ezekről Kálmán? Mi adhatja az elképzeléseinek a vázát? Talán úgy gondolja, hogy ő maga lenne a munkálatok alkalmas vezetője, hogy rátermettebb arra, mint a valóságban megbízott személyek? Talán egy ilyen vezetői szerepben látná önmagát szívesen, mint élete „csúcsán” a rendőrségnél?

Többször előkerül a kinevezések, a dicséretetek és a nyilvánosság előtti megbecsültsége azoknak, akik a vörös-iszap-katasztrófa miatt a médián keresztül láthatóvá váltak. Az elismeréseket a helyi munkálatok lefolyásáért felelős politikusok, hatósági személyek kapták. Az interjúalany többször hangsúlyozza: az, akinek a mentés,

a helyreállítás a szakmája, az nem érdemel dicséretet, mert annak ez kötelessége. Az elismerést az önkéntesen tevékenykedők érdemelnék meg. Kálmán korábbi életét a rendőrségnél való munkák során állandóan meghatározta az elismertség. Talán azért bírálja ilyen élesen azt, amikor a szervezett mentés vezetőit kitüntetik, mert a nyugdíjba vonulás óta az ő életéből kimaradt ez a számára annyira fontos szelet: az elismertség.

A katasztrófáról szóló beszámoló teszi ki a 75 perces interjú túlnyomó részét, 60 percet. Ez az arány a kutatásom során készített többi interjúnál is megfigyelhető. Ebből is kitűnik, hogy mind a közvetlenül, mind a közvetetten károsult személyek számára sorseseeményként határozza meg az esemény az egész elbeszélést, alig hagyva helyet az élettörténet többi elemének. Az interjú ennek a részének különös jellemzője, hogy Kálmán kimondottan oldottan, könnyen beszél a történekről. Mint egy izgalmas kalandot, úgy mondja el az eseményeket. Ahogy arról mesél, hogy milyen feladatokban, milyen helyeken vett részt a mentésben, hallhatóan és láthatóan nagyon lelkes. Miért fogadta Kálmán ilyen jól – majdhogynem örömmel – a katasztrófát? Mit „várt” tőle? Elsőre úgy tűnt, hogy újra megkapta az általa szeretett, hirtelen bekövetkező, izgalmas feladatot. Még életet is mentett, ami igazán elismerésre méltó dolog. De aztán? Esetleg a nyugdíjban töltött egy év alatt elmaradt megbecsülést várta? Esetleg újra lehetőséget az irányításra? Ezek nem történhettek meg, mivel rövid időn belül megjelentek a formális alakulatok, akik uralták a terepet, kiosztották a feladatokat, s akik kitüntetésekben részesültek. Aztán egyszer csak, mintha sorsszerű dolog történt volna: megsérült a lába.

„Hiába van a segítség. Ennek nem lesz vége. Aztán nem tudom, hogyan lett volna, de aztán megsérült az én lábam. Durván két hét. 22-én sérült meg a lábam. Addig folyamatosan, egy-két nap kivételével a mentést csináltuk. Eredményeket értünk el, csak mindig úgy tűnt, hogy nem kezelhető a probléma, emberi léptékkal. Aztán megsérült (a lábam), utána nem mentem. Nekem jó volt. Szellemileg. Úgy gondoltam, hogy soha nem fogok elfáradni pszichésen. És rájöttem, hogy el lehet fáradni. Elfáradtam. Utána jött ez a sérülés. Teljesen más jellegű volt. Akkor egy kicsit az ember visszazökkent a normálisba. Nem tudom, mi lett volna velem, ha nem szálllok ki.”

„Elvágta a lábszáramat. Elsőre logikus volt, hogy valaminek történni kell, mert az ember egyre magabiztosabb, egyre fáradtabb és figyelmetlenebb.”

A fent idézett szövegrészből kitetszik: Kálmán úgy érezte, hogy mentálisan elfáradt. A pszichés kimerültségnek az lehetett az oka, hogy a heteken át végzett munkának nem volt látványos eredménye, minden nap ugyanazokkal a feladatokkal kellett szembesülnie, s ez végtelen, megoldhatatlan munkának tűnt számára. Ezen kívül úgy élhette meg – a korábbi, rendőri munkája során kitüntetésekhez, előléptetésekhez szokott Kálmán –, hogy a társadalom nem becsüli meg a munkáját, mivel a kitüntetések a formális mentőalakulatok vezetői kapták. Kálmán polgárőrként nem részesült ilyen jellegű elismerésben, tevékenységével az elismerésre méltók között tehát nem kapott helyet. A lábsérülés eseményével viszont belépett a „ténylegesen” károsultak körébe. Talán azért meséli el ezt ennyire sorsszerűen, mert ezzel egy újabb kapaszkodót kaphat a helykereséshez? Talán ezzel nyugvópontonra kerül a katasztrófán belüli helykeresés, mert odatartozhat a károsultakhoz?

Az interjú végéig egyre fokozódik Kálmán indulatossága, dühe. Már nemcsak a szervezetlenség, az elismerés hiánya kerül elő, hanem a kárpótlás hiánya is. Talán tényleg megtalálta a helyét, a károsultak között? Akkor

miért ennyire dühös? Netán Kálmán úgy érzi, hogy semelyik szerepben nem kap odafigyelést, törődést? Azt gondolja, hogy sem a „háborúban” nem teljes értékű tag, sem a „károsultak” között nincs helye?

Sok a kérdés, melyek megválaszolására érdemes kísérletet tenni, a szöveg mélyebb elemzésével.

A „hős” és „áldozat” szerep közötti helykeresés Kálmán élettörténetében

Az élettörténet elbeszélését Kálmán az általános iskola befejezésével kezdi, majd csupán néhány fontosabb pontot említ meg adatszerűen élete további szakaszából, ilyen a nősülés, a gyerekek születése, a devecseri származás. A rövid, néhány életrajzi adatot tartalmazó beszámolót követően elég bőven mesél a szakmai előmeneteléről. Ezután következik a katasztrófabeszámoló, amit egy nagyon izgalmas történetként, igen plasztikusan, s az eseményeken időben lineárisan előrehaladva mutat be az elbeszélő. A katasztrófa eseményeinek ábrázolása a lábsérülésével ér véget, utána a kárelhárítási rendszer kritikáját mondja el. Az elbeszélés végén a jövőre vonatkozva sorolja fel, hogy miktől várna kilábalást a bajokból. Összességében az elbeszélés felépítése koherens, lineárisan, csapongás nélkül beszéli el az eseményeket.

A szöveg koherens volta ellenére érdemes a nyelvi sajátosságokra is külön figyelmet fordítani. Nagyon gyakran találkozunk az elbeszélésben azzal a „módszerrel”, hogy nem egyes szám első személyben, hanem önmagától eltávolítva az eseményeket, „általánosan” beszél a tapasztalatairól. Ezt a módszert különféle helyzetekben használja Kálmán. Látunk példát erre, amikor a rendőrségnél átélt tapasztalatairól beszél. Az egyik fentebb idézett szövegrészben annak a pozitív élménye hangzik ilyen formában, amit valószínűleg rendőrtársaival együtt élt ugyan át, de mégis az önmaga által átélt tapasztalatról szól: *„Ha az ember elmondta, hogy rendőr, akkor az ember mindig egy pozitív visszajelzést kapott az emberektől.”*

A szövegben több helyen fordul elő ez akkor is, amikor valami kudarcélményről számol be. Ilyen kudarcélményként éri Kálmánt, amikor szembesül a kármentesítési feladatok megoldhatatlan nagyságával. Annak ellenére is ezt a megoldást látjuk, ha a személyes katasztrófaélményéről kérdezem őt. A válaszadáskor először egyes szám első személyben kezdi a beszámolót, majd áttér többes szám első személyre, végül ismét átcsap az „általános” történetmesélésbe:

„Viszonylag nyugodtan, mert a rendőrségnél sokszor voltunk olyan helyzetben, hogy váratlan események, megoldásra váró problémák. Nekem akkor még teljesen racionálisan, hideg fejjel mentek a dolgok. Mert ezek azok a dolgok, amiket meg kell oldani. Majd lesz valami. Szerintem nem fogtuk fel, hogy mekkora a probléma. Később aztán a híradásokból láttuk, meg tudtuk meg, hogy mekkora mennyiségű folyadék ömlött ki és hogy mekkora gátszakadás van, mekkora területet öntött el. Ez a pH-érték – akkor kezdtük megtanulni. Az ember tudja a pH-értéknél a 13-as milyen veszélyes, ennek a szállópor része. Az első 3-4 nap úgy telt el, hogy ezt meg lehet oldani. Közben eltelt két hét. Akkor derült ki, hogy ez olyan óriási munka, hogy amit hiába csinál az ember, akkor úgy tűnt, hogy soha nem lesz vége. Volt egy holtponthoz, amikor az ember úgy érezte, hogy teljesen felesleges csinálni is, mert, ahogy az előbb említettem, az általam úgy ítélt kuszaság miatt is, meg a feladat nagysága miatt úgy érezte az ember, hogy soha nem végzünk.”

Továbbhaladva a szövegben, Kálmán szavait figyelve, megkapjuk e nyelvi jelenség egy lehetséges magyarázatát:

„Elkeserítő volt, mert az ember mindig kívülálló tudott maradni a rendőrségen belül. Megoldotta a problémát, és eljöttünk az ügynevezett kárhelyről. Az én részemet megoldottam. Volt egy empatikus érzés, hogy szegényeket baj érte. De hát eljöttünk, és kész. Mi megtettük a munkánkat. De itt teljesen más volt a helyzet. Itt hiába tettük meg a sógoroméknál, amit meg kellett. A probléma továbbra is fennállt. Ez egy teljesen más dolog volt. Teljesen más szemszögből. Mert hiába kezdtük el kihordani az iszapot, hiába mentettük meg a kutyájukat. Attól még a probléma fennmaradt. Hiába maradtunk volna ott tovább, ez egy ilyen sikertelenség is volt.”

Az idézett szövegből kiderül, hogy Kálmánba beleivódott a rendőri munka során egy kívülálló attitűd, egy keménység a nap mint nap látott borzalmak hatására. Ez a borzalmakkal szemben megszokott távolságtartás jelenik meg ösztönösen az elbeszélő szavaiban. A húszéves „rutin” erősebbnek tűnik, mint a saját település esetében felszínre törő személyes bevonódás érzése. Az idézet szavait meggondolva viszont ambivalens érzést kelt az, hogy a korábbi munka, a távolságtartás időszaka, amit a sikerek jellemeztek, szembekerül s vegyül a jelen helyzet sikertelenségeivel, amivel kapcsolatban ráadásul személyesebb érzelmeket „illene” táplálnia Kálmánnak. Lehet, hogy ez is egy fontos komponense annak, hogy Kálmánnak rá kell döbennie: ez már nem a korábbi állása, ahol kívül maradhat az eseményeken. Ezért is lehet, hogy nem beszél sokat a családtagok sérüléseiről, mert sejti, hogy nem illik éreznie a távolságtartást, de nem tud máshogy fordulni feléjük. Talán ezért is kellett olyan sorsszerűnek láttatnia a lábsérülés eseményét, mert kellett valami, ami személyesen, „kézzelfoghatóan” is hozzáköti a katasztrófához, hogy valóban érezhesse, milyen az események részesének lenni. Tehát azt látjuk, hogy Kálmán a katasztrófa bekövetkezése utáni helykeresési, szereptisztázási kísérletek közül először egy már jól ismert szerepben próbálja elhelyezni magát. Azt tapasztalja viszont, hogy a katasztrófa esetében több okból nem működik a „hős” szerep, amit a rendőrségnél tanult. Egyrészt azért nem, mert a katasztrófa által sújtott közösség tagjaként túlzottan kötődik érzelmileg a mentésre szorulókhhoz, így nem illik a kívülálló, talán kissé fölényes rendőrszerep ehhez a helyzethez. Másrészt a fennálló probléma nagysága, meg nem oldhatósága is megkülönbözteti a helyzetet a rendőri feladatoktól, ahol – főleg vezető beosztású rendőrként – Kálmán nemcsak átláthatta, de fel is számolhatta a bevetések során tapasztalt problémákat. Kálmánnak tehát meg kell próbálnia egy másik szerep szemszögéből újraértelmezni a katasztrófában elfoglalt helyét, amit a katasztrófabeszámoló további szakaszában meg is tesz.

A katasztrófabeszámoló folytatásában az elbeszélő a helykeresés egy újabb szintjére lép. Addig próbált rendőr lenni, ezután „kipróbálja” az önkéntes szerepét, újraértelmezve mint önkéntes meséli el újra a mentési tapasztalatait. Erről az állásponton nézve viszont már helye van a rendszerrel szemben megfogalmazott kritikának. Úgy tűnik, Kálmán ebben a szerepben kezdi megtalálni a hangját, hiszen az interjú végéig erősödik a kritikai hang. Számtalan példát emelhetnénk ki a szövegből, de talán jól szemlélteti az álláspontját az a szakasz, amikor először elkezdi kritizálni a mentési folyamatot, illetve amikor először „gondolkozik el” azon, hogy az önkéntes szerep is járható út lenne.

„...pozitív volt, hogy lettek gépek, lettek katonák, lettek rendőrök. Úgy értem, hogy jöttek és segítettek. Csinálták a dolgukat. Én ezt nem segítségnek fogom fel. A segítséget az önkéntesség részéről fogom fel, hogy segítettek. Az összes többinek ez kutya kötelessége. Ezt csinálni kellett. Az első három nap után én egy nagyobb, jobb irányítást reméltem és kellett volna. A katasztrófavédelem szerintem nem állt a helyzet magaslatán. Mondtam én a honvédséget, a rendőrséget, mindenki csinálta a saját dolgát, a saját irányításával. De jobban össze kellett volna hangolni ezeket.”

Azért is jó útkeresési lépés az önkéntesekhez tartozni, mert így újabb „izgalmak” jönnek: forradalom van, háború van. Annak viszont kell egy vezető. Ki más is lehetne az, mint Kálmán? Az önkénteseket jelenleg irányítók szerintem alkalmatlanok a feladatra. S az is a saját vezetői szerepét támogatja, hogy nagyobb a tapasztalata, mint a többi önkéntesnek, s ezt többször, jól felismerhető önarcképként is megfogalmazza:

„Később meg az volt a nagy problémám vele, hogy kevesen voltak olyan emberek, akik beleléptek a mocskokba és a sárba. Hanem reggel kiadták a feladatot. Lehet, hogy elfogadták azt, hogy amit este jelentenek, az úgy van. Nem jöttek oda megnézni. Vagy egyáltalán, hogy meg lehet-e azt csinálni.”

„Visszakanyarodva, mikor volt az a futás, hogy vigyázzunk, mert jön a másik hullám⁵: akkor én felmentem a védelmiszekhez, hogy valaki jöjjön le és üljön be egy ilyen rendőrségi autóba, és kezdje el mondani, hogy nincs gátszakadás, mindenki menjen vissza a munkájához, dolgozzanak, semmi baj. Azzal küldtek ki, hogy már fogalmazzák ezt a beszédet. Nem fogalmazni kéne. Most van a cirkusz.”

„Nem oldott meg kis problémákat és akkor felvállalja azt, hogy én meg tudom azt csinálni [ti. a védelmi bizottság vezetője]. Nem jó kezekben van a védelmi bizottság. Ilyen szinten azt már egy hivatásosnak kell, de olyan hivatásosnak, nem egy polgári védelmisnek, aki 20 éve nem csinál semmit. Hanem aki – én ezt vagy rendőrség kezébe adnám, vagy honvédség kezébe. Aki ezt gyakorlatban kéne, hogy tudja, hogy mit kell csinálni. Aki megold kis problémákat, az meg tud oldani egy nagyobbat is. De aki 15 éven keresztül arra készül, hogy majd ha baj lesz, akkor én intézkedni fogok, az nem fog tudni, mert ő is ember, először ő is le fog bénulni.”

Nézzük meg a fenti idézeteket! Látszik, hogy Kálmán szerint ő lenne az alkalmas vezetője az önkéntesekkel végzett munkáknak: ő belelép az iszapba, neki gyors a helyzetfelismerő képessége, s van javaslata a problémák megoldására, ő még csak egy éve van nyugdíjban, de előtte neki megvolt a húszéves gyakorlata, s ő most is megmentett egy embert, tehát meg tudja oldani a – nem is olyan kis – feladatokat. E kvalitásai miatt viszont nem illik be az önkéntesek körébe sem, ott sem találja igazán a helyét. A továbbiakban ezért az önkéntesekkel szemben is megfogalmaz néhány kritikát, ezek a fizikai és szakmai képességeikre, a kitartásukra vonatkoznak elsősorban. Végül ki is mondja azt az álláspontját a többi polgárőrrel szemben, amit addig is kiérezhető volt

⁵ Az interjúalany a két október 5-i rémhírre utal. Ezek arról szóltak, hogy újabb áradás várható, melyek miatt a helyreállító munkálatok is leálltak egy időre.

a beszédéből, hogy ő több náluk. Azzal, hogy a polgárőrök fölé emeli magát – akik ismeretben jóval a többi egyetemista, külföldi, fiatal önkéntesek felett állnak – az egész önkéntes csoport „csúcsára” kerül.

„Nagyképűen, hangzatos szóval mondva: én ehhez értek, ehhez jobban értek, mint akik itt vannak. Mert ők csak önkéntesek, nem végeztek ilyen iskolákat, tanfolyamokat, amit én elvégeztem.”

A vezetői alkalmasságát többször bizonyítja, hiszen tudjuk, hogy több mint tíz éven keresztül főhadnagy volt. Ráadásul a jelen problémára is vannak kész megoldási stratégiái, például mikor így beszél:

„Az én elképzelésem, koncepcióm az, hogy 10 nap után ki kellett volna ezt venni az önkéntesek kezéből. Ezt a mai napig is fenntartom, hogy ezt nem önkéntesekkel kellett volna megoldani. Hanem cégszerűvé tenni ezt a mentést. Ez azt jelenti, hogy egy embert megbízok. Voltak váltások: két-háromnaponta le-váltották a vezetőket és azok beosztottjait. Új emberek érkeztek, új elképzelés. Írásban adták vagy csak szóban egymásnak a lapokat. Mindig más koncepció alakult ki. Én ezt egy ember nyakába varrtam volna. De nem ilyen távlatokban, hanem konkrétan, aki végigvezeti ezt a kármentesítést. Neki vannak beosztottjai, nekik adja a munkát, aztán azt visszakérdezi. Ezt lehet naplózni. Teljesen gyakorlatiasan kellett volna megoldani. Annak is van egy helyettese, szabadsága, mert ő is elfárad. Megnézni, hogy mi történt, visszakérdezek, kimegyek megnézni, hogy amit kiadtam, megtörtént-e? Így kellett volna. Így kellene csinálni egy ilyen... Így nem tudja senki számon kérni, hogy azt a helyet már harmadik napja nem csinálja senki. Vagy harmadik napja csinálja, és még nem jó. Ha van egy folyamatos alá- és fölérendeltség, akkor azt vissza lehet kérdezni, számon kérni. Ez a legalapvetőbb vezetési oktatásokon is így kérik. Nekem az nem tetszik az egészben, hogy mégsem így történt, hanem egyszer kezelte először a tűzoltóság. Aztán a katasztrófavédelem. De az emberek elfáradtak. Írásos jelentéseket adtak egymásnak. De én a mai napig is úgy látom, hogy a katasztrófavédelem nem ura a helyzetnek. Bent vannak a várban, onnan kinéznek néha. És nem úgy történnek a dolgok.”

Az interjú harmincadik percében hallhattuk Kálmán kész koncepcióját. Ha megfigyeljük, hogy honnan veszi az ötletéhez az alapokat, egyértelműen kihalljuk belőle a rendőrségnél tapasztalt hierarchikus rendszer megjelenését. Mivel a saját tapasztalatait mint tisztán pozitív emlékeket mutatja be a rendőri hierarchia működésével kapcsolatban, nem csoda, hogy a katasztrófa során is ebben látná az egyetlen megoldást. Még biztos alapot is ad annak, hogy nem „légből kapott” az ötlete, hiszen – mint tudjuk, Kálmán a rendőri munka első tíz évében folyamatosan képzésekre járt – az oktatásokon is így tanítják.

Tudjuk viszont azt is, hogy ez nem valósult meg. Kálmán nem lett sem a szervezett egységen belül, sem az önkéntesek között vezető. Sőt, még azzal is szembesülnie kellett, hogy az elismerés sem neki járt. Ahogy tudjuk, a rendőrként eltöltött időben a dicséret a mindennapjai részét képezte. Most viszont nem így történik. Kálmán szerint most erre nincs is szükség a formális csoportok felé – de miért? Hiszen azt mondta, hogy őt is az élte a munkája során.

„Ezekben látom azt, hogy mindenki megdicsért mindenkit. Én nem. Én látom azt, hogy – negatívan fogom fel azt, hogy igenis ki kellett volna jönni annak az embernek is, aki irányít. (...) itt mindenki meg van marhára elégedve magával, hogy hogyan megoldotta a problémát. Szerintem meg nem. Megoldódott, megoldottuk, megoldották. Lehetett volna jobban is.”

„Az, hogy itt megsimogatják, megveregetik egymás vállát, hogy milyen jól dolgoztunk. Az biztos, hogy jól is dolgoztunk. Én is odaértem magamat. De a hibákról is beszélni kellene. Itt nagyon sok nem úgy történt, ahogy kell. A Bakondit a 4. vagy 5. nap,⁶ számomra rettentő irritáló módon kinevezték altábornagynak. Mire fel? Még az se volt biztos, hogy nem szakad ki a következő gát. Az se volt biztos, hogy meg tudjuk oldani az iszaptalanítást, az elhordását. És altábornagyot csinállok egy emberből, aki kétszer volt itt a kárhelyszínen. Nem csak számomra, sok ember számára irritáló volt. Majd a végén, majd jövő márciusban, ha azt mondják, hogy élhető a környék, tényleg jól sikerült a mentesítés. Akkor a Bakondi legyen altábornagy és az összes olyan ember, akit még elő lehet léptetni. Léptessék elő. (...) a tűzoltók, akik mesélik, akik az egyperces riasztási idejüket betartva 10-20 perc múlva a kárhelyen voltak és megóvták – nem azért kell előléptetni őket, mert megégtek, hanem ők tudták hozni azt, amire kiképezték őket. Ők beavatkoztak. Ténylegesen itt voltak 10 percen belül.”

Ezek és az ehhez hasonló kritikák az egész interjún végighúzódnak. Kálmán a munkálatok haladásával, a vezetéssel, saját munkájával közel sincs megelégedve. Ennek ellenére mégis fontosnak érzi, hogy az önmaga fontosságát, az elvégzett feladatokban való tevékeny részvételét tudatosítsa a hallgatóban. Ezeket elvitathatatlanul megtette, de azt érzi, nem kapott érte dicséretet senkitől, s mivel más nem mondja ki, úgy gondolja, hogy kénytelen saját maga beszélni az „érdemeiről”. Kálmán identitásának még mindig kiemelkedő fontosságú része a rendőri hivatás, annak ellenére, hogy már nyugdíjba kellett mennie. A polgárőri munka egyértelműen ennek egy pótlékaként szolgál Kálmán számára, de a fent idézett interjúrészletből kitűnik, hogy azzal nem járnak valódi szakmai elismerések. Ezek nagyon hiányoznak Kálmánnak, amit nem mond ki, de abból egyértelműen kiderül, hogy a kitüntetésekben részesülőket nem tartja méltónak azokra. Valószínűleg irigylit érez, ezért támadja ennyire Bakondi György kinevezését, és más elismeréseket. Az önkéntesi szerepben tehát szintén nem talál magának megfelelő helyet, itt sem lehet „hős”, mivel a hierarchikus hatalmi keretek miatt formálisan nem ismerik el szakmai rátermettségét. Kálmánt feltehetően azért zavarja annyira az, hogy nem képes e csoporthoz tartozónak érezni magát, mert a szakmai identitásába a tízéves vezetői feladatkör annyira beépült, meghatározóvá vált, hogy nem képes elfogadni az alárendelt szerepet a kármentesítésben sem. Emiatt a katasztrófatörténet folytatásában azt látjuk, hogy Kálmán ismét egy újabb szerepben próbálja elhelyezni magát.

A lábsérüléssel átkerülhet egy újabb csoportba, ahol talán tényleg otthon érezheti magát: a károsultak, az „áldozatok” közé. Ez a szerep az interjú második felének egészében ott lebeg. Ezért hangozhat el a sérülés első említése után:

⁶ Bakondi György az Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság főigazgatója a vörösiszap-katasztrófa idején.

„Nekem jó volt. Szellemileg. (...) Utána jött ez a sérülés. Teljesen más jellegű volt. Akkor egy kicsit az ember visszazökkent a normálisba. Nem tudom, mi lett volna velem, ha nem szállok ki.”

Nem tudja, mi lett volna vele. Az eddig elmondottak fényében ez a mondat azt jelentheti, hogy rájött: biztosan nem talált volna számára megfelelő – vagyis ráfigyeléssel, elismertséggel járó – helyet a többi bemutatott csoportban. A mondat második fele is ráerősít erre, úgy hangzik a „ha nem szállok ki” megfogalmazás, mintha egy direkt, tudatos döntés lett volna a „kilépése”. Ez már előkészíti azt az állapotot, ahol most, az interjú készítésének idejében leginkább érzi magát Kálmán, a károsultlétet. Azzal, hogy sógora is sérült, egy legitimációs út megnyílt a csoporthoz tartozásra.

„De hogy a sógorom lába megégett, hogy ki akartak minket telepíteni, hogy egy hétig itt álltak a ruhák, a gyerekeinket nem engedték haza. Ez per pillanat kezd a feledés homályába merülni. Én nem is nagyon érdekel senkit.”

Tovább legitimálja károsult szerepét az alábbi, a külvilág felől érkező reakció elmesélése:

„De mindenki úgy kezelte ezt a dolgot, hogy ez sima ügy. Holott nem az volt. A sógorom lábát és az unokahúgaim lábát is láttam. Meg a saját lábamon is van egy, ami marha nehezen gyógyult be. Mindig mondták, hogy csak ez az egy van?”

Már ebben a szövegrészletben elkezd előrevetíteni a beszélő, hogy a károsultlét sem lesz teljesen kielégítő állapot, hiszen azt halljuk, hogy mindenki „lazán” kezelte a sérülések ügyét. Ezután két helyen is nagyon élesen kritizálja Kálmán az egészségügyi ellátást, amit inkább külföldi segítség bevonásával látna jól szervezettekné, mert a magyar egészségügyi ellátásban – talán azok után, hogy nem vették eléggé komolyan sérülését – nem bízik.

„...tisztába lehetne tenni a dolgokat. És ha lehetne azt is mondani, hogy nem Magyarországon vizsgálják meg, hanem egy független helyen vizsgálják meg. Ha Magyarországon vizsgálják meg, sokszor elhangzott, hogy esetleg meghamisítják az eredményeket. Én nem gondolom, hogy meghamisítják, de az emberekben benne van az a dolog, hogy nem mondanak igazat, különben pánikszerűen mindenki összecsomagolna, és itthagyná Devecsert.”

Az interjúban nemcsak azon a két helyen kerülnek elő az egészségügyi kérdések, ahol kritikával él az interjúalany, hanem olyan elszólásokból is kitűnik a téma jelentősége Kálmán számára, mint itt:

„Az első héten jelentkezett egy társaság, valahonnan Borsodból, hogy ők jönnek 20-30-50 fővel. (...) Kezdte a média nyomni, hogy porveszély, lúgveszély. Akkor megijedtek az emberek, nem mernek eljönni.”

Az egészségügyi károsultsága mellett Kálmán azzal is a károsultak köréhez csatlakozik, hogy a saját anyagi káraitól is többször beszél, néha átvitt értelemben, néha konkrétan, s végül – az interjúnak majdnem a legvégén kimondva –, hogy ő is a károsultakhoz tartozik.

„Így változott az emberek kedélyállapota is, hogy az első egy-két napos pozitív gondolkodás után jöttek a mélypontok. Aztán most meg ameddig eljutottunk, most már látjuk, mennyire kevésre becsülik az ő ingóságait. Sokkal gavallérabb módon kellett volna megoldani a kormánynak. Meggátolni a pocskórást a kármentesítés során. És sokkal – ha az én házam ér 10 milliót, akkor adjanak 11-et, mert megérdemli az az ember.”

„Én úgy veszem észre, hogy most per pillanat senki nem beszél arról, hogyha végeztünk az anyagi kár rendezésével, akkor megbeszéljük a továbbiakat. Nekem még soha senki nem mondta senki, hogy a te házad eddig ért X milliót, most X/2-öt vagy X/4-et ér, mert soha nem tudod eladni annyiért, amennyiért eladtad volna előtte. Nem akarok tovakodó lenni, de ez még csak fel sem merült az okozókban, hogy erről majd beszélni kellene.”

Kálmán az interjú utolsó harmadában egyre sűrűbben, hevesebben sorolja azokat a szálakat, amelyek még biztosabban kötik e csoporthoz. Beszél a pszichés terhekről, azok közül is többször említi a szerda éjjeli evakuálás hírét:

„Nekem volt egy kis előiskolám. Engem is megviselt, de talán nem annyira. A szomszédomat, szintén 70 éves, fél 4-kor átcsöngetek hozzá, hogy pakoljon össze, mert mindjárt jönnek és visznek bennünket, kitelepítenek bennünket. Vagy akiket így gyorsan körbefutottam.”

Hátrányként éli meg a napi tevékenységi rendszerben beállt változásokat. Például azt, hogy a háza előtt hordják el az összegyűjtött iszapot, ezért nem tud szellőztetni, és tönkreteszik az utcát. Vagy azt, hogy nem tud aludni, mert állandóan stressz hatása alatt van, így minden reggel fáradtan ébred, s emiatt úgy érzi, hogy elveszett az egyetlen olyan hely számára, ami biztonságot adhatna neki: az otthona. Vagy azt, hogy a családban korábban megszokott kapcsolattartási rend felbomlik. Erről így beszél:

„Meg miért nekem kell bizonygatnom, hogy igenis kellemetlenül érte az addigi életvezetésemet. Ahhoz képest minőségi romlás lett. A gyerekeimet nem mertem hazaengedni 2-3 hétig Egerből, Miskolcra meg Szegedre, mert ne jöjjenek haza ebbe a levegőbe.”

Az interjú vége felé odáig fokozódik a károsultakhoz való odatartozás érzése, hogy jogosnak gondolná, ha – az egészségügyileg ártalmatlan levegő miatt – eldönthetné, hogy el akar-e költözni Devecserből. Úgy érezné, hogy önálló döntést hozhat, hogy ura a saját helyzetének, illetve azt, hogy azok a „privilegiumok” neki is járnak, mint a többi károsultnak. A végső bizonyítéka annak, hogy károsultként érez, gondolkodik az, hogy az interjú utolsó perceiben így fogalmaz:

„Kárpótolni őket anyagilag. Egyrészt az anyagi veszteségeik miatt. Aztán kárpótolni kéne őket a fizikai, pszichikai szenvedéseikért. Én nem arra gondolok, hogy vigyenek el bennünket moziba. Itt az anyagiakon múlik nagyon sok. Hogyha van pénzem, akkor jobb körülményeket tudok magamnak teremteni. Akkor én majd regenerálom magamat. Én nagyfiú vagyok már. Én eldöntöm, hogy mit kezdjek azzal a pénzzel, amivel megkönnyítik a felejtést. Eldöntöm, hogy itt akarok élni, nem itt akarok élni. Ha itt akarok élni, akkor mibe fektetem azt a pénzt, ami nemcsak nekem, hanem az összes devecserinek jár egy bizonyos fokú kárpótlás. A tortúráért és az elszenvedett pszichikai sérülésekért, a házak értéktelenedéséért.”

Ez az idézet szép szintézisét adja Kálmán károsultlétről szóló vélekedésének. Kiderül, hogy önmagát és az egész település lakosságát károsultnak tekinti. Kiténik ebből a szövegből az is, hogy e szerepben már nem tartana igényt az elismertségnek arra a megnyilvánulási formájára – a kitüntetésre –, mint amire korábban vágyott. De a törődésre igen, arra, hogy az anyagi juttatásokkal igazolja a külvilág, hogy odasorolják e csoporthoz. Így várja tehát Kálmán, hogy visszajelzést kapjon: vajon jól látja-e végre a helyzetét? Tényleg sikerült-e elhittetnie – önmagával és a döntéshozókkal is –, hogy „áldozatként” megtalálta a helyét a katasztrófában?

Összegzés

Mit is jelentett tehát Kálmánnak ez a katasztrófa? Hol talált benne helyet, számára elfogadható szerepet? Kálmán élettörténetét végignézve látjuk, hogy – mint legtöbbünk életében, nála is – az elismertség, az elfogadottság, a „fontosság” érzése iránti vágy mindig fő helyen állt az életében. Vélhetően ezért tekinti pont azt az időszakot a boldog időnek, amíg rendőrként dolgozott. Az elemzés során kirajzolódott az, hogy az interjúalany életében ezen időszak lezárulásával hiányérzet támadt a fentebb már említett élmények elmaradása miatt. Ennek a hiánynak a betöltésére adott alternatívát a polgárórság, amit szeret ugyan, de nem ad meg számára mindent, amit a korábbi munka: nem olyan szoros a közösség, nem kap barátokat, csak jó ismerősöket, nem olyan szervezett a feladatteljesítés, és nem él át annyi izgalmat sem; viszont úgy érzi, hogy kiemelkedik a többiek közül profizmusával, rangidős korával, így feltehetően fontos tagja a csoportnak. Erre utaltak azok az interjúrészek, amikor azt beszéli el, hogy a szervezetnek hosszasan kellett unszolnia a polgárőri feladat betöltésére, ami számára végül egy pótlék lett a nyugdíjazás után. Nem tudjuk, hogy tényleg hívták-e Kálmánt, vagy önként jelentkezett, de az interjúban feltétlenül fontosnak érzi azt hangsúlyozni, hogy a csoportnak szüksége van rá, hogy megbecsülik őt.

Amikor a vörösiszap-katasztrófához riasztják, a rendőri hivatás elvesztett élményének az újraélésére számíthatott, kimondatlanul is. Talán ezért hallható ki az elbeszélésből egyfajta pozitív izgatottság. Nem azt kapja végül, amire vágyott: úgy látta, hogy a feladatok nem olyan jól szervezettek, mint régen, nem kap vezető pozíciót sem a szervezett, sem az önkéntes csoportban, a feladatok is egyre „favágóbbak”. Azzal is szembesülnie kell, hogy a korábban tanult attitűd sem működik jól ebben a szituációban, mivel itt nem veheti fel a közömbös, kívülálló szerepét. Nincs erre módja, mivel többszörösen érintett a szerencsétlenségben, ezért nem maradhat meg kívülállóként. Az elismeréseket mások kapják, a kudarcok, a meg nem oldható feladatok maradnak Kálmánnak.

Így nem marad más számára, mint a sorstársszerep, vagy másképpen, csak a károsultlét. Az elbeszélés végére annyira megbizonyosodik arról, hogy ez lehet a számára megfelelő út, hogy már nemcsak módot lát, hanem jo-

got is formál az odatartozásra. Ehhez több szállal kapcsolódva – pszichés, fizikai és anyagi károk felsorolásával – bizonygatja, hogy ott a helye. Az elismerés vágya végül már abban mutatkozik meg, hogy arra vágyik Kálmán, hogy a külső szemlélő odaítélje neki ezt a szerepet, és legitimálja azzal, hogy részesül azokban a juttatásokban, abban a törődésben, mint a többi károsult. Nem biztos, hogy Kálmán számára ez fogja a végső megnyugvást adni, mert ezzel a helyzettel sem tűnik teljesen elégedettnek. Mire idáig eljutott – s hamarosan véget ért már a beszélgetés –, úgy tűnik, hogy Kálmán ebből a szerepből is kifelé tekint. Mivel azt már tisztázta, hogy a károsltszerephez kapcsolódó elismerést megfelelőnek érezné abban, hogy egyáltalán hozzájuk sorolják, újabb – már jól ismert – szükségletére hívja fel a figyelmet. Kálmán irányítani, vezetni akar. Ha másokat nem lehet, akkor megelégszik a saját sorsával.

Ki tehát a károsult? Nehéz választ adni erre a kérdésre, de talán Kálmán élettörténetének elemzése, helykeresési küzdelmének bemutatása is igazolja, hogy ezt a kérdést nem lehet egy egyszerű anyagi vagy egészségügyi károkat mérő számmal meghatározni. E történetben a katasztrófa utáni helykereséssel ismerkedhetünk meg, amely során az interjúalany a különféle szerepekből való kiszorulásának történetét mondta el. A katasztrófa utáni szituációba – mivel az „megtörtént” vele, azt nem önként választotta – inkább csak besodródott. Egyértelműen megfigyelhető viszont, hogy az interjú során minden szereppel kapcsolatban kifejezi az elbeszélő, hogy azokban nem érzi jól magát, ezért tovább próbálkozik azzal, hogy elhelyezze önmagát egy olyan szerepben, amivel képes azonosulni. Ez adhat magyarázatot arra a súlyosan felvetődő kérdésre is, hogy miért nem örül annak, hogy ő nem károsult. Talán azért, mert ő végig annak érezte magát, még akkor is, amikor más – a segítő – szerepben próbált helyet találni. A súlyos, személyes károk nélkül is szenvedő volt, mivel a katasztrófa erre a helykeresési feladatra kényszerítette, ami során nem sikerült még az interjú időpontjára nyugvópontra jutnia, s láttuk, hogy még önbecsülést sem tudott ez idő alatt építeni.

A katasztrófában tulajdonképpen az érintett települések összes lakosa károsulttá lett, mivel egy olyan helyzetbe kerültek, ami nemcsak új, ismeretlen volt számukra, hanem a korábbi közösségi lét alapjait is felborította. Ezen átrendeződés miatt a katasztrófa szereplőinek új szerepet, új helyet kellett találnia. Ebben az értelemben érthető tehát, hogy Kálmán is károsultnak tekinti önmagát, mivel nem az anyagi javait vagy az egészségét veszítette el, hanem a társadalmi szerepe ingott meg.

Irodalom

- Bakondi Gy. – Kossa Gy. – Papp A. (2011): A vörösiszap-katasztrófa. *Belügyi Szemle*, 10, 71–83.
- Bartal A. M. (2013): A magyar segélyszervezetek vörösiszap-katasztrófa idején végzett humanitárius tevékenységének hatásvizsgálata. *Civil Szemle*, 4, 81–105.
- Bögre Zs. (2003): Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. Feldolgozási javaslat és illusztráció. *Szociológiai Szemle*, 1, 155–168 http://www.tarsadalomkutas.hu/kkk.php?TPUBL-A-516/szoc_szemle/TPUBL-A-516.pdf (utolsó letöltés: 2015 .04. 09.)
- Bögre Zs. (2007a): A forradalom megtorlása utáni társadalmi integráció. Visszatérési stratégiák. In Bögre Zs. (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban*. Szöveggyűjtemény. Budapest–Piliscsaba: Loisir Könyvkiadó Kft., 261–271.
- Bögre Zs. (2007b): Tények és/vagy konstrukciók? *Múlt-kor*, 3. http://mult-kor.hu/20070816_tenyek_esvagy_konstrukciok (utolsó letöltés: 2015 .04. 09.)
- Bögre Zs. (2010): „Az én korosztályom az egy ilyen mosolytalan korosztály...” Trauma és emlékezet az élettörténetben. *Korall*, 11, (41), 113–137. http://epa.oszk.hu/00400/00414/00032/pdf/Korall_41_113-137.pdf (utolsó letöltés: 2015 .04. 09.)
- Erikson, K. T. (1976): *Everything in Its Path. Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood*. New York: Simon and Schuster Inc.
- Erős F. – Ehmann B. (2007): Az identitásfejlődés tükröződése az önéletrajzi elbeszélésben. Gondolatok egy második generációs interjú kapcsán. In Bögre Zs. (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban*. Szöveggyűjtemény. Budapest–Piliscsaba: Loisir Könyvkiadó Kft., 96–114.
- Farkas J. – Nagy L. – Dudás Zs. (2013): A kolontári vörösiszap-katasztrófa geotechnikai tanulságai. *Hidrológiai Közlöny*, 3, 66–70.
- Kovács É. – Vajda J. (2007): Elbeszélés, identitás és értelmezés. In Bögre Zs. (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban*. Szöveggyűjtemény. Budapest–Piliscsaba: Loisir Könyvkiadó Kft., 217–243.
- Kovács G. (2010): A vörösiszap által szennyezett területek erdészeti hasznosítása. *Erdészeti Lapok*, 11, 384–385. http://erdeszetilapok.oszk.hu/01753/pdf/EL_EPA01192_2010-11_384-385.pdf (utolsó letöltés: 2015. 02. 28.)
- Nagy A. (2011): A vörösiszap-katasztrófa kormányzati kezelésének tapasztalatai és tanulságai. In Sándor P. – Vass L. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány.
- Pataki F. (2001): *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Perge K. (2012): A tudomány a katasztrófavédelem szolgálatában: a vörösiszap-katasztrófa. *Belügyi Szemle*, 1, 33–43.
- Rodríguez, H. – Quarantelli, E. L. – Dynes, R. R. (eds.) (2007): *Handbook of Disaster Research*. New York: Springer.
- Rozgonyi T. et al. (szerk.) (2000): *A tiszai árvíz*. Vélemények, kockázatok, stratégiák. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet.

- Sallai Z. (2013): A Marcal és a Torna halfaunájának regenerációja a 2010. évi vörösiszap-szennyeződést követően. *Pisces Hungarici*, 7, 13–25. http://haltanitarsasag.hu/ph7/Sallai_Pisces.Hungarici_2013.pdf (utolsó letöltés: 2015. 02. 28.)
- Sándor Zs. (2014): *Elsodortak: a vörösiszap-katasztrófa utóélete: a per*. Budapest: Ab Ovo.
- Tengelyi L. (1998): *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Vajda J. (2012): „Visszatekintve szép életem volt. Sok mindent megadott és elvett tőlem a Jóisten, ő tudja csak, hogy miért”. In Bögre Zs. – Keszei A. – Ö. Kovács J. (szerk.): *Az identitások korlátai*. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 265–274.
- Vasali Z. (2011): Vörösiszap-katasztrófa – a „jó kormányzás” állatorvosi lova. *Egyenlítő*, 11. <http://egyenlito.eu/vasali-zoltan-vorosizap-katasztrofa-a-%E2%80%9Ejo-kormanyzas-allatorvosi-lova/> (utolsó letöltés: 2015. 02. 28.)
- Zellei G. (1997): *Katasztrófapszichológia*. Budapest: Cedit 2000 Kft.
- Zellei G. (1995): Katasztrófatípusok, veszélyeztető tényezők sajátos lélektani hatásai. *Belügyi Szemle*, 9, 46–58.